

Problémy vytváření přeshraničního společenství na česko-německé hranici¹

FRANTIŠEK ZICH²

Sociologický ústav AV ČR, Ústí nad Labem

The Problems behind the Creation of a Cross-border Society on the Czech-Germany Border

Abstract: The defeat of Nazi Germany in 1945 and the following events, particularly the exodus of Germans from and the arrival of new settlers in the Czech border lands, the political division of Europe, and the ensuing Cold War, indicated the almost complete interruption of cross-border civic relationships between Germans and Czechs. To a certain degree this was true even in the case of the area bordering with the GDR, where despite the fact that the borders could be relatively easily passed through, there nonetheless existed primarily formal and administratively controlled relationships between people. Only in 1989 did conditions emerge for the creation of a regular cross-border society. This article deals with the situation on the Czech-German border from the viewpoint of the creation of civic cross-border relationships, and uncovering the factors that influence the processes behind the formation of a cross-border society. The author characterises the state of present cross-border contacts and the establishment of relationships in various areas of social life. For the time being, institutional co-operation is more prominent than spontaneous civic activity. Special attention is devoted to the actors involved in the creation of cross-border ties, and the article presents a sociological outline of their characteristics. These are people who distinguish themselves through their marked social activity, their open and optimistic attitude towards the integration processes in Europe, and their trust in their German neighbours. The processes behind the creation of a cross-border society are significantly influenced by the asymmetry in the areas of the economy and society of the two countries. Other influences appear to be found in the cultural specificity of both countries, and to some degree in post-war historical events. Despite the significant quantitative and qualitative growth in cross-border contacts and established ties, for the time being it is not yet possible to refer to a cross-border Czech-Germany society.

Sociologický časopis, 2001, Vol. 37 (No. 2: 161-181)

Úvod

Předmětem zájmu této studie je obyvatelstvo České republiky žijící při hranici se Spolkovou republikou Německo. Studie prezentuje poznatky získané z několika empirických výzkumů a sond zkoumajících přes hraniční občanské a institucionální vztahy. Jejím cílem je poskytnout obraz o současném stavu probíhajících procesů obnovy a fungování přeshraničního společenství na česko-německé hranici.

Vymezíme-li pracovně přeshraniční území našeho zájmu tak, že jej tvoří správní jednotky, které se dotýkají hranice (okresy na české a „Kreis“ na německé straně) pak

¹) Stat' byla zpracována v rámci řešení grantu č. 403/98/1420 GA ČR.

²) Veškerou korespondenci posílejte na adresu: Prof. ing. František Zich, DrSc., Sociologický ústav AV ČR, Stříbrnické nivy 2, 400 11 Ústí nad Labem, e-mail zich@soc.cas.cz

v tomto prostoru o rozloze přibližně 31 400 km² v současné době žije kolem 3,4 milionu obyvatel. Výrazně se ovšem liší saské pohraničí (s hustotou obyvatelstva 177 na km² na německé a 166 na km² na české straně) od pohraničí česko-bavorského (hustota obyvatelstva na německé straně činí 96 obyvatel, na české 53 na km²). Samy tyto základní údaje svědčí o tom, že tento příhraniční prostor je nejen co do počtu obyvatelstva, ale i rozlohy dostatečně významný. Významnost podtrhují dále ekonomická a politická specifika těchto regionů a v neposlední řadě i jejich historický vývoj.

Na české straně je takto vymezené území, ležící při téměř 1000 km dlouhé hranici, vnitřně diferencované. Tato diferenciací je dána především geograficky a s tím spojenými ekonomickými a sociálními faktory. Lze zde rozlišit nejméně následující územní typy: Šumavský region, zahrnující okresy Prachatice, Klatovy a Domažlice, Západočeský region s okresy Tachov, Cheb, Sokolov a Karlovy Vary, Krušnohorský region s okresy Chomutov, Most, Teplice, Ústí n. L. a Severočeský region s okresy Děčín, Č. Lípa, Liberec (Jablonec n. N.). Vymezení těchto typů pohraničního území považujeme za smysluplné, i když je zřejmé, že hranice mezi stávajícími okresy se plně s těmito typy nekryjí. Tyto typy území se z větší části shodují s euroregiony, které vznikly na hranicích s Německem a odpovídají jim i příslušná přilehlá území v Německu (případně v Rakousku a Polsku). Rovněž euroregiony však odpovídají spíše novému krajskému správnímu uspořádání než přirozené a komplexní spádovosti území. Na našem území jsou navíc postaveny na principu dobrovolného členství obcí a měst, nebo jejich sdružení. Nezahrnují tedy vždy všechny obce a celá území okresů. Podobnou zatím neúplnou systémovou celistvostí se fakticky vyznačují i nové kraje začínající svoji působnost od 1. 1. 2001. Svoji funkčnost a smysluplnou systémovost budou tyto kraje v rámci své příští činnosti teprve hledat. Příhraniční území s Německem je možné reflektovat i z pohledu spolkových zemí Německa. Poměrně značné rozdíly existují na obou stranách příhraničního prostoru Saska a Bavorska. Je to dáno nejen přírodními podmínkami, ale především nedávným historickým vývojem obou těchto spolkových zemí.

Obyvatelstvo tohoto přeshraničního území je nadále rozděleno především podle státní příslušnosti. Hranice mezi státy zde tvoří rozhodující předěl ve většině oblastí života lidí. *Vzniká proto otázka, jak je přesto každodenní život lidí přes tuto hranici propojený, jaké existují kontakty mezi lidmi, jaké se vytvářejí přeshraniční vazby a zda je možno v této souvislosti mluvit o přeshraničním společenství.* S tím samozřejmě souvisejí další otázky jako například, jaká je povaha těchto vztahů, čím jsou motivovány kontakty přes hranici, které faktory posilují navazování nových vztahů, které působí opačně apod. Funkce hranice mezi státy v soudobé Evropě jsou ovlivněny procesy doznívající dezintegrace bývalého bloku státního socialismu a na ně navazujícími snahami o integraci těchto zemí do EU a integračními procesy, které probíhají v rámci celé Evropy.¹

Hranice obecně nejen odděluje, ale také pomáhá vymezit vlastní identitu a tím ovšem současně vnitřně spoluvytvářet příslušnou entitu. V našem případě podél hranice snadno rozlišíme dvě rozdílné společnosti (komunity):² německou a českou. Teprve když

¹) Na diferencovanou povahu hranic mezi státy v soudobé Evropě upozorňuje systematickým studiem Institut mezinárodní sociologie univerzity Gorizia, Itálie. Srv. např. *ISIG magazine* N. 4 Dicembre 1999, N. 1 Febraio 2000, Spedizione a. p. – Art. 2 Vomma 20/c Legge 662/96, Filiale di Gorizia.

²) „Komunita je skupina, v níž jsou faktory lidí sjednocující silnější a důležitější než vše, co by je mohlo oddělovat; rozdíly mezi jejími příslušníky jsou ve srovnání s jejich esenciální – člověk by

sledujeme podrobněji, jak tato hranice funguje můžeme rozlišit různé aspekty přeshraničního soužití, respektive upřesnit oblasti, v nichž hranice působí „oddělujícím“ způsobem a v nichž je naopak překonávána. Hranice mezi státy a jejich sociálními systémy je jak hranicí politicko-administrativní, tak hranicí působící v oblasti ekonomické, národní, kulturní či občanské a sociální, případně i další. Politicko-administrativní hranice mezi Českou republikou a Spolkovou republikou Německo je faktický fyzicky označený předěl příslušným způsobem zaznamenaný v terénu a stále ještě příslušným způsobem střežený, oddělující Čechy a Němce podle státního občanství. Přemísťování z jednoho území na druhé je kontrolované. (S ohledem na fakt, že jde o hranici EU, je ostraha této hranice proti nelegálním přechodům velmi silná – např. včetně readmisní dohody.) Tato hranice je však v důsledku zájmů a aktivit členů sousedících komunit různými způsoby a z pohledu různých aspektů mnohokrát záměrně nebo mimoděk překračována.

Již z uvedeného vyplývá, že hranice zvláště u sociálních systémů není jednoduchá dělicí čára, ale má spíše povahu kontinua, v němž přechází jeden celek v druhý. Tento přechod se většinou uskutečňuje na základě průniku vlastností nebo ambivalentní povahou některých členů a skupin komunit a hlavně aktivitou jejich členů. Platí obecně, že hranice mezi sociálními celky není striktní, ale tvoří pás průníků a přechodových jevů. I v podmínkách neprodyšného uzavření státních hranic, jako tomu bylo v období studené války mezi tehdejšími Československem a Spolkovou republikou Německo (západním Německem), docházelo k řadě vzájemných kontaktů včetně sociálních (např. nelze zcela eliminovat příbuzenské vztahy) a působení různých vlivů (ekonomika, informace, kultura atd.), které tuto ostrou hranici překračovaly. Každá hranice zanechává na obou stranách jakousi „šedou oblast“, kde nejsme schopni okamžitě zcela přesně odlišit, zda určitý člověk patří k nám, nebo je cizinec, či nakolik je určitý sociální jev produktem domácím, nebo nakolik je ovlivněn z vnějšku [Bauman 1996: 58]. Tato šedá oblast je o to širší, čím větší a komplexnější povahu má entita (komunita), o níž uvažujeme. Hraniční zóna v sociální oblasti obsahuje přechodové jevy, to je záležitosti, které nepatří do jedné ani do druhé nebo ani jen do jedné či jen do druhé komunity, jsou v té či oné míře společné.³

Stav přeshraničních vztahů – vytváření přeshraničního společenství

Pád železné opony a následné změny po roce 1989 přinesly šanci, aby se na česko-německé, ale i na česko-rakouské hranici postupně vytvářelo přirozené přeshraniční společenství. Jde o takový typ „normálního“ společenství, které zřejmě vzniklo a funguje na hranicích mezi státy uvnitř Evropské unie, nebo státy, které spolu dlouhodobě spolupracují. Podobné společenství existuje na česko-slovenské hranici, kde do víceméně přirozených vztahů, které se vytvářely v procesech dlouhodobého soužití, byly dodatečně vneseny státně politické hranice [viz např. Řehák 1998]. Ty mají za následek určité komplikace a omezení vzájemného soužití včetně negativního vlivu na občanské vztahy.

V podmínkách otevřených hranic pochopitelně kontakty mezi lidmi sílí a dochází k zintenzivnění stávajících a vzniku nových sociálních vztahů. Hranice mezi státy i

skoro až řekl vše pohlcující – podobností jen nevýznamné a podružné. O komunitě se uvažuje jako o přirozené jednotě.“ [Bauman 1996: 74].

³⁾ Jde o volnější spojení různých prvků života lidí v rozdílných společnostech, které vytvářejí „zárodek“ příštího přeshraničního územního společenství založeného na společné vůli a společně vytvořených a respektovaných pravidel pro udržování vzájemných vztahů.

v sociálním prostoru zůstává, ale výrazně se rozvolňuje, dochází k vzájemným průnikům v jednotlivých sférách společenského života.

Hlavní důvod, proč se zabýváme procesy vytváření přeshraničního společenství na česko-německé hranici a jejich nositeli, spočívá v tom, že jde o společenství mezi příslušníky dvou národů, které spolu v minulosti nevycházely vždy dost dobře a jejich vztahy jsou těmito událostmi a zkušenostmi výrazně poznamenány. Také politický a ekonomický vývoj těchto zemí v druhé polovině 20. století probíhal z větší části rozdílným způsobem. I když se v současných politických dokumentech i v oficiálních prohlášeních představitelů vlád obou států setkáváme s výroky, že vztahy mezi Českou republikou a Německem nikdy nebyly tak dobré, jako jsou v současnosti, je třeba připustit, že občanské vztahy mezi lidmi obou zemí zdaleka nejsou zcela dostatečné a normální. V současné době nevytváří obyvatelstvo žijící z obou stran česko-německé hranice přirozené, tj. dostatečně celistvé územní společenství. Celkově jsou rozdíly mezi oběma národními společnostmi stále značné a jsou ještě posilovány a komplikovány globálními a integračními procesy včetně souvislostí plynoucích z faktu příslušnosti Německa k EU.

Odsun Němců z Československa vytvořil zásadně novou situaci v pohraničních regionech. Znovuosídlování českého pohraničí byl složitý proces. Z hlediska počtu obyvatel není ve většině sídel dosaženo předválečného stavu.⁴ Postupná sociální integrace a regionální identifikace nových osídlenců byla poznamenána migračním a vlnami a poměrně silnou zpětnou migrací zvláště v padesátých letech. Integrace nových obyvatel byla ovlivněna jejich rozdílnými sociálními zkušenostmi, kvalifikací a kulturou. Teprve nástup druhé a třetí generace těchto osídlenců znamená jisté systémové sjednocení a vytvoření lokálních sociálních vazeb a místní kultury. Její slabiny zejména v jejích materializovaných projevech však pociťujeme dodnes. To zejména vyniká v souvislosti s intenzivní snahou odsunutých Němců a jejich potomků obnovovat nejen kulturní památky obecného významu, jako jsou například kostely, ale i různé pamětní desky, pomníky padlých bývalých občanů apod. Tyto snahy nesporně obohacují krajinu a v nejednom případě ji vracejí původní kulturní podobu. Na druhé straně nelze nevidět snahu připomínat bývalou přítomnost německého elementu v tomto prostoru. Tato stigmatizace území, která postupně zesiluje, je na jedné straně výrazem historické přítomnosti různých národních kultur, a tedy nesporných přínosů, na druhé straně je však zejména staršími lidmi vnímána přinejmenším jako zneklidňující element připomínající jakousi vinu českých otců za odsun Němců. Tato zneklidnění jsou posilována požadavky a stanovisky sudetoněmeckých organizací prezentovaných zejména na společných krajan-ských setkáních a podle konkrétní situace pak i v mezinárodně politické rovině. Přesto, že zde z poslední doby existuje významný dokument česko-německé deklarace a na jejím základě již fungující další instituty, jako je např. Česko-německý fond budoucnosti, Diskusní fórum a další, působí tato opakovaná stanoviska zneklidňujícím způsobem a do značné míry komplikují procesy vytváření normální přeshraniční situace.

Výchozí pozice obou zemí, a tím i pohraničních území k navazování přeshraničních vztahů je nerovnoměrná. Z těchto důvodů mají procesy navazování přeshraničních vztahů asymetrický charakter. Asymetrie vztahů je dána objektivně hlavně rozdílnou ekonomickou situací obou zemí.

⁴) V současné době činí podíl obyvatel na pohraničních územích, odkud byli odsunuti Němci, ve srovnání s rokem 1930 v průměru přibližně 75 % [srv. Zich et al. 1996: 51 an.].

Tato asymetrie se projevuje v mnoha ohledech a nemá jednoznačný charakter ve vztahu k hodnocení zájmu o navazování vzájemných vztahů. Nezdá se proto zcela zdůvodněné tvrzení, že „pokud jde o míru vlivů na změny v rámci česko-německého pohraničí, ukazuje se, že iniciativa je jednoznačně na německé straně.“ [Jeřábek 2000: 5]. Obě strany i v oblasti ekonomiky mají zájem využívat komparativních výhod, plynoucích z rozdílné úrovně národních ekonomik, ale s ohledem na asymetričnost ji mohou realizovat rozdílným způsobem a v různých oblastech. Zatímco německá strana realizuje zájmy v oblasti investic, přenosu práce k levnější české pracovní síle (práce ve mzdě), či v oblasti levného nákupu zboží a služeb, pak čeští občané mohou realizovat své zájmy hlavně v oblasti pracovního trhu nabídkou levné a kvalifikované pracovní síly. Také v oblasti přípravy a realizace různých přeshraničních nebo i místních projektů z prostředků EU či jiných fondů je iniciativa spíše na české straně. Vliv ekonomiky je ovšem silnější z německé strany, nicméně iniciativu projevují obě strany, i když rozdílným způsobem.

Asymetrická povaha podmínek, iniciativy a vytváření přeshraničních sociálních vazeb zakládá sociální nerovnost mezi Čechy a Němci jak v obecné rovině, tak v oblasti rozdílů uvnitř hlavních sociálních skupin. Šance pro českou stranu je v tom, že musí korigovat disproporce asymetrie a odstraňovat zde vznikající napětí.

Nerovnoměrnost vzájemných vztahů je zřetelná i z pohledu různých druhů kapitálu [Bourdieu 1998]. Oba národy (a všechny jejich struktury) jsou vedle příslušného ekonomického kapitálu vybaveny také kulturním a sociálním kapitálem. Ten je možné využít jak k navazování kontaktů, tak naplnění partikulárních zájmů. Z pohledu těchto kapitálů je k navazování výhodných vztahů použitelný zejména sociální kapitál (sociální síť). Výhodnou formu tohoto kapitálu mají zejména ti, kdož jsou přes hranici spojeni příbuzenskou vazbou. Sociální kapitál nahrazuje často nedostatek aktivního ekonomického kapitálu např. pro podnikání. Jak jsme zjistili v našich sondách, je tento sociální kapitál využíván poměrně často a do jisté míry slouží ke kompenzaci nedostatku ekonomického kapitálu na straně českých občanů.

Kulturní kapitál zdá se nehraje v tomto ohledu tak významnou roli, i když například budeme-li za jeho složku považovat např. jazykovou vybavenost, je zjevné, že přes mnohé problémy je tato složka silnější právě u českých lidí. (Zejména z pohledu poměru znalosti češtiny a němčiny.) V jiných oblastech kulturního kapitálu je obtížné existující asymetrii hodnotit. Rozdíly v životním způsobu, kde se např. Němci projevují výrazně vyšší systematičností a disciplínou, nahrazují Češi větší improvizacími schopnostmi. Na německé straně zde např. rovněž konstatujeme silnou vazbu na tradici, materiální kulturní hodnoty, zatímco na české straně nemá zejména v pohraničí tradicionalismus silnou pozici a je kompenzován schopnostmi rychlé adaptace.

V souladu s obsahem a záměry přeshraničních kontaktů a spolupráce se v českém i německém pohraničí vytvářejí teprve zárodky sociálních „gravitačních center“. Na české straně jsou to především ta místa, kam jezdí Němci využívat služby (rekreační a lázeňská centra, nákupní střediska). V rovině spontánních občanských kontaktů se v tomto ohledu méně výrazně projevují kulturní aktivity a instituce. Jistým organizačním základem těchto center jsou sídla euroregionů a jejich aktivity. Je nutno ale konstatovat, že „gravitační centra“, kde by se spontánně a opakovaně setkávali Češi a Němci, nejsou zatím ani na české, ani na německé straně dostatečně vytvořena. Jejich tvorba není záležitostí jen organizační práce, ale mají-li mít trvalejší význam musí být produktem přirozených, a tedy zejména dlouhodobých procesů a setkávání lidí na základě společného zájmu.

V současné době má společná hranice spíše difúzní charakter. Sociální vazby se realizují v různých oblastech, regionech a v různém prostředí. Role hranice na tomto území se sice mění, hranice se rozostřuje, ale zachovává si svůj politický význam. Je hranicí mezi Evropskou unií a zbytkem Evropy, což je mimořádně významné.

Oblasti realizace přeshraničních vztahů

Přeshraniční společenství ve své cílové podobě (z důvodů kontroverzního historického vývoje společenosti v pohraničních česko-německých regionech) je v současné době ve srovnání se situací např. na „přirozených“ hranicích, jaké jsou např. u většiny západoevropských zemí nebo u nás se Slovenskem, ve víceméně zárodečné podobě. Kontakty přes hranice se uskutečňují v různých oblastech.

Existují zde silné *příbuzenské vztahy*, jež mají v některých případech podobu lokálních společenství v Töniesově smyslu. Jde o rodinné vazby, které jsou často realizovány v oblasti podnikání nebo vzájemné pomoci a setkávání. Existují zde rovněž některé komunity založené na jiném druhu společných aktivit a zájmů (sousedské, přátelské, zájmové, sportovní, náboženské, někdy i pracovní apod. pospolitosti). Jedno nebo několik takovýchto společenství (pospolitosti) však nevyčerpává celé oboustranné příhraniční společenosti (nevyčerpává vztahy mezi obyvateli na obou stranách hranice), jsou spíše v poloze dílčích subsystémů ve vztahu k tomuto celku a vyjadřují stav a také příčiny jeho vnitřní diference. Komunity na určitém území zahrnují vždy jen část obyvatel pohraničí. Podle našich zjištění došlo v devadesátých letech ve většině případů k zintenzivnění příbuzenských kontaktů (jsou často využívány i možnosti změny nebo získání druhého občanství v zájmu překonávání německých omezení v oblasti zaměstnávání cizinců). Postupně narůstá i počet nových národnostně smíšených manželství. Přesto se zde stále ještě, vedle vlivu vědomí národního rozdílu, projevují rozdíly životního způsobu a myšlení lidí dané setkáváním se postsocialistické kultury s kulturou vyspělé země s tržní ekonomikou (to platí zejména v kontaktu s občany bývalého západního Německa).

Druhý významný typ přeshraničních vztahů vyplývá ze *spolupráce různých organizací*. Nejúčinnější formy vytváření přeshraničních vazeb a přeshraničního společenství dnes zřejmě spočívají ve spolupráci institucí (organizací), respektive spolupráci lidí v rámci těchto institucí působících. Významné jsou přitom zejména ty instituce, které vznikly nebo vznikají spontánně na základě zájmů a potřeby lidí žijících v pohraničí.

Z hlediska jejich fungování je významné:

- jaké jsou motivy vzniku, kdo je hlavní iniciátor a jaké sleduje cíle,
- z jakých zdrojů jsou financovány, zda potřebují ekonomickou podporu státu, či zda jde o dobrovolné příspěvky apod.,
- jak jsou řízeny, mají lokální zastřešení, nebo jde o centrální organizace,
- jaký je jejich vztah k centru z hlediska správy, nahrazují či doplňují působnost státních orgánů (totéž k regionu).

Nejdříve si všimneme nevýrobních organizací, tedy těch, které nemají vyhraněně ekonomickou povahu.

Z analýzy motivů, které vedou k navazování kontaktů a ke spolupráci mezi organizacemi, je možné usuzovat, že vedle „vnitřní“ osobní motivace zde fungují spíše vnější „arbitrární“ motivy, které jsou dány určitou povinností, či pozicí, jež osoba zaujímá v nějaké organizaci. Jde o naplňování víceméně normativně dané role vyplývající z po-

slání organizace a pozici subjektu v její struktuře (zejména je to typické pro spolupráci oficiálních státních a místních správních institucí). Motivace ke spolupráci plyne i pro příslušné kontaktující se osoby výrazně ze zájmu a poslání organizace jako celku. Mnoho z těchto zpočátku spíše formálních vztahů naplňujících danou roli však přerůstá v osobní přátelství či podobný sociální vztah. Nelze samozřejmě přehlédnout časté případy, kdy spolupráci organizací předchází velmi dobré individuální a zcela osobní kontakty jejích členů či pracovníků. V některých případech je spolupráce organizací iniciována právě těmito lidmi. Spolupráci organizací, případně spolupráci s místními správními institucemi často iniciují odsunutí Němci. Pro české instituce jde v tomto případě o spolupráci vyvolanou zvnějšku a ne vždy zcela a všemi spontánně akceptovanou. Nicméně vzájemné pozice organizační spolupráce mají s převahou oficiální (zvláště zpočátku) a partnerskou (ekvivalentní) povahu.

Rozsah institucionální spolupráce na česko-německé hranici je veliký a zahrnuje téměř všechny relevantní instituce působící na tomto území.

Svého druhu zastřešující institucí jsou euroregiony, jež pokrývají celou česko-německou hranici. Jejich výrazným rysem je existence společných, nadnárodních orgánů, které projednávají, vyjadřují se a schvalují různé konkrétní projekty a organizují spolupráci. Úroveň práce euroregionů na česko-německé hranici je, v závislosti na podmínkách, iniciativě lidí, na různé úrovni. Vážnou a trvalou komplikací do značné míry je rozdílné organizační uspořádání české a německé části a s tím spojené otázky vnitřní organizace, zastupování, financování i rozhodování. Tyto problémy jsou především na české straně. Zlepšení situace v tomto ohledu je možno očekávat v souvislosti s činností nových krajů a změny příslušné legislativy a pochopitelně v souvislosti se vstupem ČR do Evropské unie.

Práci euroregionů jako hlavní nebo nejkompaktnější organizační struktury přeshraničních vztahů považujeme za velmi důležitou. Je proto poněkud překvapivé zjištění, že aktéři přeshraniční spolupráce (osoby) vykazují jejich malou znalost. Málo nebo jen rámcově tuto činnost zná kolem 55 % dotázaných nositelů přeshraniční spolupráce [*Notisitelé...* 1999]. Dobrý přehled má kolem 10 % respondentů, z nich pak zhruba třetina (tj. asi 20 osob) se této práci zúčastňuje aktivně. Pouze necelé dvě třetiny dotázaných uvedly nějaké aktivity, které euroregiony realizují. Přitom nejčastější odpověď měla obecný charakter ve smyslu, že jde o činnosti rozvíjející spolupráci přes hranice. Mezi konkrétními aktivitami se pak nejvíce objevovalo: realizace různých projektů, výměna studentů, různé konkrétní akce měst a obcí apod. Ve velmi malém podílu zde rovněž bylo uvedeno negativní hodnocení aktivit euroregionů (1,5 %). S ohledem na tuto malou znalost práce euroregionů není překvapivé, když se většina dotázaných nositelů přeshraniční spolupráce domnívá, že není třeba jejich činnost ničím doplňovat. Jen v několika ojedinělých případech se objevily náměty na potřebu větších pravomocí a samostatnosti euroregionů. Znalost práce euroregionů a účast na jejich aktivitách nesouvisí statisticky významně s tím, zda má, či nemá respondent příbuzné v Německu. V obou případech přibližně třetina uvádí, že o činnosti euroregionů neví fakticky téměř nic. Úroveň znalosti práce euroregionů u obyvatel pohraničí, kteří udržují víceméně pravidelné kontakty s Němci, ukazuje, že značná část těchto kontaktů se realizuje mimo tento organizační rámec, a má tedy i spontánní podobu.

Zdaleka ne všechny institucionální kontakty přes hranice jsou zřejmě organizovány na bázi euroregionů. Existují mnohé bilaterální dohody např. mezi různými kulturními

institucemi (muzea, divadla, školy apod.), které nejsou evidovány prostřednictvím euro-regionů. Přejdou-li však tyto bilaterální vztahy k intenzivní práci např. na základě nějakého projektu, dochází k jejich registraci prostřednictvím euroregionu. Je to hlavně z těchto důvodů, že právě společné orgány euroregionů rozhodují o rozdělení prostředků, které přicházejí z EU.

Další formou spolupráce institucí jsou vzájemné kontakty a patronáty mezi obcemi či městy. Jde o setkávání představitelů samosprávy nebo o setkávání různých skupin obyvatel. Tyto aktivity jsou rovněž často uskutečňovány paralelně s činností euroregionů. Podobně je tomu ve styku různých zájmových občanských sdružení (nejčastěji jde o sportovní kluby, hasiče či ochránce přírody apod.).

Mnohé z těchto přeshraničních vazeb vzniká účelově a dosti formálně jen s cílem nalezení partnera pro prosazení určitého projektu a získání prostředků. Avšak i tyto pragmatické záměry vedou k přeshraničním kontaktům a vytvářejí potenciální síť pro silnější sociální vztahy. Zaznamenali jsme i případy, kdy institucionální spolupráce (např. mezi sportovními kluby) byla skončena, protože nebylo splněno očekávání ekonomického přínosu.

Specifickou podobu mají kontakty lokálních státních institucí (okresní úřady, policie apod.). Zde plyne spolupráce z příslušných zákonů a dohod mezi státy. Personální aspekty jsou jistě nezanedbatelné, nicméně obsah této spolupráce je dán především vymezením příslušných pravomocí těchto institucí.

Přeshraniční spolupráci ve zkoumaných regionech udržují i politické strany. Na lokální přeshraniční úrovni jde však podle našich poznatků o značné rozdíly ve formě i obsahu spolupráce. Obecně je možno konstatovat, že kontakty a vazby jsou zde podmíněny existencí vhodného zahraničního partnera. Častější je proto spolupráce u „tradičních“ politických stran, jako je sociální demokracie, lidové a křesťanské strany a komunistická strana. Naproti tomu u občanských stran (ODS, US) není místní kontakt častý, patrně právě s ohledem na partnera. Zde bylo zjištěno, že přeshraniční kontakty okresních organizací a sekretariátů se udržují, iniciují prostřednictvím center těchto stran.

Specifická podoba vztahů mezi Čechy a Němci se vytváří v *pracovní oblasti*. Většinou jde o zaměstnaneckou (výkonnou) pozici Čecha a zaměstnavatelskou (nebo řídicí) pozici Němce. Motivace je většinou dána na jedné straně individuálním ekonomickým zájmem, na straně druhé zájmem příslušné firmy. Vztahy jsou určovány především rolí, která je předepsána zaměstnavatelským zájmem. V pracovním procesu dochází pochopitelně ke komunikaci se spolupracovníky, a to jak na stejné pozici, tak s nadřízenými. V těchto podmínkách vznikají vztahy překračující role dané formálním uspořádáním organizace. Mají výrazně osobní charakter, jsou součástí neformální organizace ovlivňují fungování instituce a často, i když většina českých pracovníků se vrací na noc domů, přerůstají ve vazby pokračující v mimopracovním čase. Nemáme k dispozici podrobnější data o mezilidských vztazích a místě pobytu českých pracovníků ve formální i neformální organizaci německých firem. Některé výpovědi v Německu zaměstnaných lidí naznačují specifiku jejich fungování ve smyslu náročnosti, tempa práce, vyrovnanosti výkonu (šetření si práce) a také fungování německých řídicích struktur. V některých případech se setkáváme s kritikou metod řízení a jistém přehlížení, případně i diskriminaci, v jiných výpovědích se naopak uvádějí velmi dobré vztahy jak se spolupracovníky, tak i se zaměstnavatelem, a dokonce o jeho pomoci při zahájení vlastního podnikání. Z dat, která máme k dispozici, nelze provést hlubší a dostatečně věrohodnou analýzu a zobecnění

mimo fakt, že Češi vstupují do výkonných pozic v německých firmách (často vykonávají jen pomocné a málo kvalifikované práce) a Němci ve firmách pracujících u nás zauímají výhradně řídicí funkce. Jaké důsledky má nebo bude mít tato situace na povahu vzájemných občanských vztahů, lze zatím jen spekulovat.

Práce u německé firmy fungující na českém území má poněkud jinou podobu. Většinou se jedná o práci v českém pracovním kolektivu vedené německým manažerem. V pravém slova smyslu tedy nejde o přeshraniční vztah, který by se intenzivněji promítal do vytváření přeshraniční vazby.

Nejběžnější typ (kvantitativně vzato) přeshraničních vztahů mezi Čechy a Němci má podobu spíše *jednorázových účelových kontaktů* realizovaných v souvislosti s návštěvou sousedů, nákupem, konzumací, využíváním služeb apod. Tyto občanské, náhodné kontakty se často mění na opakovaná setkávání a pevnější mezilidské vazby. Obsahem tohoto kontaktu je v počáteční etapě pouze evidence „toho druhého“. V kulturní formě se praktikuje jako „zdvořilá nevšímavost“, což znamená manifestované tolerování a respektování toho „druhého“. Běžně při těchto kontaktech nedochází ani k neverbální komunikaci. Jde o evidované míjení se. Tento způsob setkávání je v oblasti přeshraničních styků převažující. Znamená, že registrujeme, že v našem prostoru jsou cizí lidé, kteří tam ale pro nás nezanechávají žádné významnější stopy. Stejně tak my nezanecháváme významnější stopy v jejich prostředí či vědomí. Na tento stupeň kontaktáže navazuje zdvořilé míjení s neverbální, případně formální verbální komunikací. Takovou komunikaci je pohled do očí, gesto, zdvořilý úsměv nebo pozdrav... Neverbální komunikace je uskutečněna i naším vnějším vzhledem, svoji příslušnost k nějakému celku nebo svoji odlišnost sdělujeme způsobem oblečení, držení těla apod. Komunikační pozici vyjadřuje habitus chování (můžeme např. rozlišit v pohraničních regionech habitus saský, bavorský, český, případně vietnamský a další).

Další stupeň, kterým se přibližujeme k druhým lidem, je verbální komunikace. Ten je v tomto případě vyvolán většinou potřebou získat nějakou informaci nebo koupit nějaké zboží či službu apod. Způsob oslovení, slova, intonace atd. a samozřejmě obsah sdělovaného ovlivňují jak prvotní reakci partnera, tak pokračování kontaktu a úspěch komunikace. Teprve na základě opakované verbální komunikace mohou vzniknout určité vztahy a vazby. Tento typ kontaktů se sousedy bude i nadále převažovat. Postupně se vytvářejí určitá pravidla a normy vzájemného chování.

Nositelé vytváření přeshraničního společenství

Potenciálním nositelem přeshraničních vztahů je každý občan republiky. Rozdílným způsobem, a v závislosti na vlastních podmínkách, má v současné době každý občan nejen právo, ale i možnost setkávat se a navazovat vztahy s příslušníky jiných národů. Přibližně 30 % české dospělé populace má, podle celostátního výzkumu, kontakty s někým v zahraničí. Orientace těchto kontaktů (manifestovaná ve výpovědích v sociologických výzkumech) je s převahou na západní země, především pak na Německo. Z hlediska obsahu jde především o příbuzenské nebo přátelské vztahy a pak o vztahy v pracovní oblasti. Z kvantitativního hlediska převažuje u nejbližších sousedů (s výjimkou Slovenska) interakce, která se odehrává hlavně v „neosobní“ rovině, tj. převažují kontakty, které mají jen krátkodobý, spíše jen pragmatický charakter (nákup, dotaz), většinou nejsou opakované se stejnými aktéry a nevytvářejí tak předpoklady pro pevnější vazby a poznání. U méně

početných kontaktů s obyvateli jiných, vzdálenějších zemí jde naopak většinou o stálejší přátelské nebo příbuzenské vztahy.⁵

Situace v pohraničních regionech je podobná. Kontakty s Němci, realizované v průměru 1-2 x za půl roku, má podle výzkumů asi 40 % obyvatel pohraničí. Častější setkávání (nejméně jedenkrát za 3 měsíce) a navázané vztahy má však jen asi 5 % obyvatel pohraničí. Tuto skupinu obyvatel je možno pracovníčně považovat za nositele vytváření přeshraničního společenství na česko-německé hranici. Zbývajících 50-60 % obyvatel pohraničních okresů prakticky nemá žádné kontakty s Němci, pokud k takovému kontaktu dojde, většinou se jedná jen o pasivní krátkodobé setkání (zdvořilé míjení) „na ulici“ apod.

Podle některých poznatků [viz Stassoldo a Delli Zotti 1982]⁶ po otevření hranic prudce roste počet občanských kontaktů přes hranice a postupně dochází k navazování vztahu mezi dvěma či více aktéry. Tento trend jsme pochopitelně na počátku devadesátých let, zejména na západoněmecké a rakouské hranici rovněž zaznamenali. Postupně však počet návštěv sousedních zemí z obou stran opadal a došlo k naplnění určitého „momentálního limitu“. Tím v daném čase došlo i k vyčerpání potencionálně možných aktérů opakovaných vzájemných vztahů. G. Delli Zotti uvádí, že k završení styků je po kvantitativní stránce dosaženo asi za 10-12 roků po otevření hranice [ibid.]. Pokud jde o prostředí česko-německého pohraničí, zdá se, že potenciál možností navazování vzájemných vztahů po deseti letech otevření hranic není naplněn. Využity nejsou zřejmě ani možné institucionální vazby a vytváření přeshraničních organizačních struktur. Svědčí o tom i již zmíněná rozdílná intenzita a rozsah práce euroregionů na česko-německé hranici, stejně jako práce regionálních rozvojových agentur, případně dalších institucí. Nenaaplňen zůstává zřejmě i zájem o navazování zaměstnaneckých vztahů, zejména ze strany českých obyvatel. V tomto ohledu se potenciál založení občanských vztahů rozšíří zejména po přijetí ČR do EU. Také v rovině spolupráce dalších organizací existují možnosti spolupráce. I když je zřejmé, že většina obyvatel patrně v dohledné době nebo nikdy nenaváže nějaké vztahy přes hranice a nadále se bude orientovat na místní nebo vnitrozemské prostředí, existují možnosti další spolupráce. Období deseti let tedy v našem případě je příliš krátké k dosažení optimální a jak po kvantitativní, tak obsahové stránce „normální“ přeshraniční spolupráce.

Některé sociologické charakteristiky nositelů přeshraniční spolupráce

V této části studie jsou prezentovány některé výsledky empirických šetření týkajících se procesů vytváření přeshraničního společenství na česko-německé hranici. Konkrétně jde o poznatky týkající se frekvence přeshraničních kontaktů a vazeb obyvatel České republiky se zahraničím vůbec; postoje, vztahy a sociální distance, kterou vůči Němcům (a některým dalším národům a skupinám) pociťují obyvatelé ČR a obyvatelé česko-německého pohraničí. Tyto poznatky jsou srovnávány s názory nositelů (aktérů) vytváření přeshraničního společenství v česko-německém pohraničí. Nositeli přeshraniční spolupráce zde rozumíme osoby, které mají intenzivní (častý) styk s někým v zahraničí,

⁵) Celostátní reprezentativní šetření provedené omnibusovou metodou s použitím kvótního výběru (n = 958) osob starších 18 let (Sořes-Factum, Praha 1999).

⁶) Pokud jde o uváděnou problematiku, jedná se o poznatky z přeshraničního výzkumu v oblasti Terstu.

v našem případě hlavně v Německu a tento styk má povahu dostatečně stálého sociálního vztahu.⁷

Nositelé (aktéři) přeshraniční spolupráce s Německem v sociologických výpovědích manifestují pochopení a ocenění významu všestranné spolupráce přes hranice, a to se všemi zeměmi. Výrazněji než ostatní lidé v pohraničí docenují budoucnost evropských integračních procesů a také význam Německa jako země se silnou ekonomikou, politickou stabilitou a vlivem v evropském společenství. Při zjišťování hodnotové orientace se přitom neprojevuje pokles významu hodnot spojených s národem nebo s projevy vlastnictví. Spíše by bylo možno říci, že zde existuje prokazatelný realismus a národní princip je brán jako samozřejmost, která je přítomná jaksí v pozadí v každodenním životě. Tento realismus se projevuje i v oblasti kritiky některých aspektů politiky současné české vlády (1999), souvisejících se zahraniční orientací.

Ke specifickým rysům nositelů patří rovněž větší, ve srovnání s populací ČR, tolerance vůči jiným národním a kulturním skupinám. Přesto nejbližší vztah manifestují vůči příslušníkům západních národů. Přičemž se zde projevuje silný vliv dosaženého vzdělání a částečně i věku. Jisté prvky liberálního myšlení se u nositelů projevují, i pokud jde o posuzování spravedlivosti odsunu sudetských Němců z českého pohraničí. Přestože většina aktérů považuje odsun za spravedlivý, přece jen ve srovnání s výzkumem celé populace pohraničí jsou ve svém hodnocení o něco méně razantní.

Motivace ke spolupráci

Sociální povahu nositelů přeshraniční spolupráce je možno posoudit také podle motivů, které je k této aktivitě vedou. Rozdílná ekonomická situace obou zemí a především kurs koruny k marce je silným a převažujícím motivem u velké části aktérů. Týká se přibližně 40 % nositelů přeshraniční spolupráce. Bylo by však zjednodušením považovat tento typ motivace za jediný a rozhodující. V souvislosti s realizací tohoto ekonomického motivu hraje většinou větší roli než odborná kvalifikace znalost němčiny.

Bylo možno předpokládat, že právě příbuzenské vztahy spojené většinou se znalostí němčiny ovlivňují vstup do zaměstnání u německých firem.

Podle rozboru zkoumaného souboru nositelů přeshraničních kontaktů tomu tak však zcela není. Všimneme-li si příbuzenského faktoru v souvislosti se zaměstnáním v Německu, zjistíme, že z nositelů, kteří pracují v Německu, jen 35,2 % uvádí, že tam má příbuzné. Z těch, co mají v Německu příbuzné, jen 13 % tam pracuje. Podobně je tomu, pokud jde o práci u německých firem fungujících na území ČR. 34,5 % z nich má v Německu příbuzné. Jiná je ovšem situace u obchodování s německými firmami a zastupování německé firmy zde. V obou případech se prokázala statisticky významná souvislost s příbuznými v Německu. Z těch, co obchodují s německými firmami, má 30 % a z těch,

7) Poznatky potřebné pro posouzení sociální povahy těchto nositelů byly získány hlavně v následujících empirických sociologických výzkumech: (a) celostátní reprezentativní šetření (1999) provedené omnibusovou metodou s použitím kvótního výběru (n = 958 osob starších 18 let); (b) dotazníkové šetření (1999) provedené v pohraničních okresech sousedících s Německem. Výběr respondentů byl záměrný, tj. byli vybíráni obyvatelé, kteří mají alespoň opakovaný kontakt (vztah) s někým v Německu (n = 831). Výzkum byl připraven výzkumným týmem „Pohraničí“ Sociologického ústavu AV ČR. Sběr dat byl uskutečněn prostřednictvím výzkumných agentur; (c) dotazníkové šetření (1997) obyvatel okresů česko-německého pohraničí. Pro výběr respondentů byla použita kvótní metoda (n = 929). Sociologický ústav AV ČR – tým „Pohraničí“.

co zastupují německou firmu v ČR, dokonce 60 % v Německu příbuzné. Nejméně významně se příbuzenský faktor projevuje v kontaktech navazovaných společenskými korporacemi (jen 16 % z takto aktivních má v Německu příbuzné), euroregiony (11 %) a oficiálními kontakty úřadů (5 %).

Z uvedeného vyplývá, že příbuzenský faktor hraje významnou roli v navazování dalších a udržování stávajících kontaktů a v možnosti pracovního zapojení zejména v rámci aktivit německých subjektů v ČR. Přesto výsledky ukazují, že část příbuzenských vztahů (16 %) má z nějakých důvodů spíše formální, oficiálně zdvořilostní povahu.

Na motivaci a význam kontaktů lze usuzovat rovněž z odpovědí na otázku, v níž nositelé přeshraniční spolupráce hodnotili její význam ve vybraných oblastech.

Poměrně vysoko je hodnocen především význam spolupráce pro rozvoj vzájemných sousedských přeshraničních vztahů. Faktorová analýza zde označila tři významné dimenze. Prvá dimenze (faktor) je *komplexní* ocenění přínosu (i když s rozdílnou intenzitou) přeshraniční spolupráce pro prohlubování, utváření dobrých sousedských vztahů a překonávání zátěže z minulosti v této oblasti. Uvádějí to jak respondenti, kteří mají pracovní kontakty (pracují v Německu, pracují u německé nebo pro německou firmu v ČR), tak ti, kteří mají tyto kontakty z titulu úřední funkce, dále i respondenti, kteří jsou aktivní v některých veřejných organizacích, nebo mají v Německu příbuzné či známé. Jde tedy o obecný, převažující smysl spolupráce. Druhou dimenzi tvoří zdůraznění přínosu pro získání či zdokonalení *jazykových* znalostí. Významně často uvádějí váhu spolupráce pro zdokonalení znalosti němčiny zejména respondenti pracující v Německu a ti, jejichž přeshraniční kontakty plynou z pracovních a úředních funkcí.

Jako třetí faktor se projevuje ocenění přínosu v *ekonomické* oblasti. A to jak o ekonomický přínos osobní, tak pro firmu, případně pro realizaci podnikatelského záměru.

Tabulka 1. Hodnocení významu vlastní přeshraniční aktivity pro vybrané oblasti (průměrné hodnoty)*

Posuzovaná oblast	Průměrné hodnocení
Mít vztahy s dobrými lidmi	2,14
Zdokonalení znalosti němčiny	2,35
Vytvoření dobrých vztahů se sousedy	2,58
Dobré vztahy mezi lidmi v Evropě	2,73
Poznání kultury sousedů	2,75
Ekonomický přínos (osobně)	3,02
Překonání zátěže minulosti	3,12
Ekonomický přínos obecně (pro podnik, instituci apod.)	3,42
Řešení místních přeshraničních problémů	3,44
Prohloubení příbuzenských vztahů	3,50
Realizace podnikatelského záměru	3,63
Pomoc při rozvoji obce, města	3,77

*) Otázka zněla: „Uvedl jste, že mezi vašimi známými (pracovními partnery, přáteli, příbuznými) jsou Němci. Jak byste celkově zhodnotil význam tohoto vašeho vztahu, pokud jde o následující oblasti:“ (Hodnotící škála 1 až 5, kde 1 znamená velký význam, až 5 zcela nevýznamný)

Sonda do hodnotové orientace nositelů

Hodnotové a postoje orientace nositelů přeshraniční spolupráce⁸ koresponduje se záměry, které přeshraniční aktivity sledují. Formulace výroků byla volena tak, aby bylo možno z míry souhlasu či nesouhlasu s jejich obsahem usuzovat na to, jaký postoj zaujímá respondent ke spolupráci s Německem, a také jaký je jeho vztah k evropským integračním procesům, a v neposlední řadě šlo i o zjištění některých aspektů národní identity. Cílem bylo rovněž zjistit míru otevřenosti či uzavřenosti myšlení ve vztahu k okolním zemím a světu vůbec. Hodnocené výroky mají dosti rozdílný charakter a nevyjadřují jednoznačné postoje kontinuum (respektive postojové kontinuum jen k jedné záležitosti), vymezují spíše určitý vícedimenzionální prostor umožňující posoudit způsob myšlení nositelů přeshraniční spolupráce. Pomocí faktorové analýzy byly identifikovány následující dimenze takto vymezeného hodnotového pole.

Prvý faktor je charakterizován *skepticismem*, respektive vstřícností vůči světu s jistou dávkou skepse plynoucí zejména z ekonomické pozice naší země. Je zde rovněž přítomno kritické hodnocení možností a nerovnoprávného postavení vůči Němcům. Projevuje se zde až určité sebepodceňování a nedůvěra, snad i špatné zkušenosti, ale i jistá míra pragmatismu.

Druhý faktor sdružuje výroky, které charakterizují otevřenost a důvěru hlavně vůči německému sousedu. Mohli bychom jej nazvat faktorem *vstřícnosti vůči Německu*. Společnou charakteristikou je právě vědomí, že spolupráce s Německem je svým způsobem „osudová“. Naznačuje i jisté shodné rysy kultur a životního způsobu obou národů.

Třetí faktor je charakterizován výroky, které výrazně vyjadřují pochopení významu a nezbytnosti mezinárodní spolupráce a nadnárodní integrace. Je možno ho pojmenovat jako *otevřenost vůči světu* (integrační dimenze). Vyznačuje se vysokou mírou pochopení významu spolupráce v nejširší mezinárodní oblasti.

Čtvrtý faktor vyjadřuje *nacionální rozměr*. Je charakterizován důrazem na národní zájmy, potřebu národní hrdosti a potřebu jisté ostražitosti vůči přeshraniční spolupráci. Není úplným odmítáním spolupráce, ale zdůrazňuje význam politických aspektů mezinárodní spolupráce.

Postoje a hodnotový systém zkoumaných nositelů přeshraniční česko-německé spolupráce naznačují celkově jejich vstřícnost vůči zahraničním partnerům. Tato vstřícnost založená na samozřejmém chápání otevřenosti vůči světu tvoří velmi silný rys hodnotové a zájmové orientace nositelů přeshraniční spolupráce. I když připustíme, že ve výzkumu použité indikace (výroky) nemusejí vymezovat postojový a hodnotový prostor úplně, lze se oprávněně domnívat, že nositelé přeshraniční spolupráce se vyznačují obecně vysokým oceněním subjektivního i objektivního přínosu a obecného významu spolupráce přes hranice.

Pokud je tedy možno z výsledků usuzovat na postoje a hodnotovou orientaci zkoumaných nositelů přeshraniční spolupráce, lze říci, že jde o lidi vstřícné a chápající význam přeshraniční spolupráce jak s nejbližšími sousedy, tak v širším měřítku. Spolupráci přes hranice obecně chápou jako normální a potřebnou záležitost jak z osobního, tak z národního hlediska. Nacionalisticky omezené pohledy jsou v této skupině nositelů, celkem podle očekávání, v minimu. Jistá část nositelů se ovšem domnívá, že kontakty a na-

⁸) Byla zkoumána pomocí hodnocení série výroků, jež byly zaměřeny na vlastní identitu a některé její souvislosti.

vazování spolupráce přes hranice jsou nutností (ve smyslu: „nic jiného nám nezbyvá“) plynoucí ze zahraničních vlivů a postavení ČR v mezinárodním kontextu. Česká republika prostě musí spolupracovat, aby přežila jako celek a abychom přežili sami jako jednotlivci. Podle této nepočetné skupiny nositelů k nám zahraniční vlivy pronikají a je třeba se s tím smířit i v případě, že spolupráce není vždy ve prospěch ČR a není vždy reciproční. Tento skepticismus koresponduje s jistým pragmatismem v navazování přeshraničních kontaktů a je zřejmě spojen hlavně s těmi nositeli, kteří mají kontakty v pozici „gastar-beitrů“.

Pokud jde o souvislosti s věkem nositelů, projevuje se jen v souvislosti s „faktorem nacionalismus“. Tento faktor je silnější u nejstarší věkové skupiny (respondenti nad 65 let a částečně ve skupině 55 až 65 let.) Současně i u faktoru, který vyjadřuje „vztah k Německu“, konstatujeme silnější pozitivní souvislost právě u těchto nejstarších věkových skupin. Zdá se, že v nejstarších věkových kohortách nositelů jsou dvě podskupiny, z nichž jedna zdůrazňuje více nacionální aspekt a druhá naopak spíše vstřícnou orientaci na Německo.

Souvislost se znakem vzdělání je významná u faktoru, který jsme označili jako „skepticismus“, kde výrazně převyšuje u skupiny s dělnickou profesí (vyučení). Dále pak u faktoru „integračního“ (vstřícnost vůči světu), kde je nejsilnější u skupiny nositelů s vysokoškolským vzděláním. Rovněž u „nacionálního“ faktoru se projevila statistická významnost, nejsilnější je tento faktor u kategorie vyučených. Naproti tomu faktor „vstřícnost vůči německému sousedu“ neprokázal se vzděláním významnou souvislost.

Názory nositelů přeshraniční spolupráce na odsun Němců

Jak již bylo uvedeno výše, právě poválečný odsun Němců z pohraničí ČR je nadále významným faktorem, který ovlivňuje i současné procesy vyváření přeshraničních občanských vztahů. S ohledem na převažující otevřenost a vstřícnost nositelů přeshraniční spolupráce vůči zahraničí, bylo možno očekávat, že budou k otázce odsunu zaujímat poněkud jiné stanovisko než většina ostatních obyvatel pohraničí. Výsledky však ukazují, že tento rozdíl přesto, že existuje, není zásadně jiný. Názory nositelů na odsun Němců se liší od názorů ostatních obyvatel pohraničí, hlavně pokud jde o podíl těch, kteří hodnotí odsun jako spravedlivý (podíl souhlasných odpovědí s tím, že odsun byl spravedlivý, je 68,7 % (obyvatelé) : 56,9 % (nositelé)). Nositelé jsou tedy, podle očekávání, k této záležitosti o něco kritičtější. Při bližším pohledu se však ukazuje, že je to ve prospěch jiného názoru, že to sice nebylo spravedlivé, ale rozhodly tak vítězné mocnosti.

Většina nositelů přeshraniční spolupráce se ztotožňuje (alespoň z části) s omluvou V. Havla a souhlasí s politikou současné vlády (1999) vůči odsunutým Němcům a jen necelá třetina souhlasí s tím, že by jim vláda měla vycházet více vstříc. Současně si však tři čtvrtiny z dotázaných myslí, že vláda nemá v tomto ohledu jasnou politiku a nehájí dostatečně národní zájmy. S tímto názorem se překvapivě shoduje více těch, kteří mají v Německu příbuzné. U názoru, že by vláda měla vycházet odsunutým Němcům více vstříc, je přitom významná převaha právě těch respondentů, kteří mají v Německu příbuzné. Uvedeným výsledkům je možno rozumět tak, že nositelé se ve své většině staví proti vstřícnější politice vlády ve vztahu k odsunutým Němcům a souhlasí se současnou politikou vlády v tomto směru. Přesto by nositelé přeshraniční spolupráce očekávali jasnější koncepci a výraznější hájení národních zájmů ve vztahu k tzv. sudetoněmeckým organizacím. Jistou a větší vstřícnost ve vztahu k odsunutým Němcům by očekávala jedna čtvrtina až zhruba jedna třetina zkoumaných nositelů přeshraniční spolupráce.

Srovnání souboru nositelů a populace obyvatel pohraničí ukazuje, že nositelé, častěji než ostatní populace pohraničí, souhlasí s vyjádřením V. Havla i s názorem, že by vláda měla více vycházet tzv. sudetským Němcům vstříc.

Rozdíly v hodnocení spravedlivosti či nespravedlivosti odsunu v souboru nositelů podle toho zda má, či nemá respondent německé příbuzné, jsou významné. Zatímco 59 % nositelů, kteří nemají německé příbuzné se (částečně s výhradami ke způsobu provedení) přiklání k názoru, že odsun byl spravedlivý. U nositelů s německými příbuznými je to jen 50,0 %. Tento rozdíl je statisticky významný a ukazuje, že polovina těch, co mají příbuzné Němce, pokládá odsun za spravedlivý, i když mají výhrady ke způsobu jeho provedení. Znamená to tedy, že se ztotožňují, nebo alespoň manifestují v odpovědích českou oficiální pozici a většinový názor české populace.⁹ Za nespravedlivé z těch, co mají německé příbuzné, to považuje 36 % oproti 24 % respondentů bez německých příbuzných. Je samozřejmě otázka, nakolik je tento manifestovaný postoj zdůvodněný a upřímný. Určitou roli zřejmě také bude hrát typ příbuzenské vazby, patrně jde o převahu vzdálenějšího typu příbuzných a mnozí z nich nemusí být z řad odsunutých sudetských Němců. Tento aspekt tohoto problému musí zůstat otevřený, neboť nebyl v uvedeném výzkumu sledován.

Postoj k problematice odsunu koresponduje s politickou orientací zkoumaných nositelů přeshraniční spolupráce. Levicově orientovaní respondenti méně často souhlasí s omluvou prezidenta a s tím, že bychom měli odsunutým Němcům vycházet vstříc. V tomto směru jsou také kritičtější, pokud jde o spokojenost s vládní politikou (ačkoliv jde o vládu levicovou – 1999) vůči odsunutým Němcům než pravicově orientovaní respondenti. Pravice naproti tomu se zde o něco častěji domnívá, že vláda dobře hájí národní zájmy v této oblasti. Vyjádřené názory tedy spíše reprezentují vztah k problematice tzv. sudetských Němců než vztah k vládě.

Názory na význam spolupráce s Německem

Německo je většinou nositelů přeshraniční spolupráce i ostatních obyvatel pohraničí vnímáno jako důvěryhodný soused, s kterým je výhodné všestranně spolupracovat. Podle respondentů nehrozí ze strany Německa jakékoliv ohrožení české státnosti. Ani výroky implikující historické souvislosti nejsou vnímány většinou jako důvod k tomu, abychom si na Němce „dávali vždy pozor“. Poměrně silně je zde však pociťována určitá kulturní rozdílnost. (Jen 8 % zkoumaných osob souhlasí s názorem, že německá kultura je nám velmi blízká.) V čem je především pociťována tato rozdílnost, však nelze z uvedených dat dostatečně přesně zjistit.

Soubor populace pohraničí vykazuje ve většině případů méně souhlasné odpovědi s pozitivními výroky. Je tím, ve srovnání s nositeli, vyjádřena vyšší kritičnost a skepse ve vztahu k německému sousedu. Nejvýrazněji to vyniká u hodnocení výroku o dopadu mnichovské dohody na osud Čechů, výroku, že Němci jsou naši přátelé a výroku, že Německo potenciálně ohrožuje náš stát.

Pro nositele přeshraniční spolupráce představuje Německo silného a také perspektivního partnera s velkým politickým vlivem, na kterého je možno se spolehnout. Přesto, že jsou Němci vnímáni jako kulturně jiní, jsou zhruba jednou třetinou dotázaných nosi-

⁹) Viz např. výsledek celostátního šetření z roku 1999 [Houžvička bez data]. Z výzkumu plyne, že za spravedlivý považují odsun (všechny varianty) 63,6 % dotázaných, nespravedlivý (všechny varianty odpovědi) 6,5 %. Rozhodly tak mocnosti 12,1 %. Dopočet do 100% - jiná odpověď a neví.

telů bez výhrad považování za přátele a jen 5 % se domnívá, že naši přátelé nejsou. Téměř 60 % respondentů se však současně domnívá, že bychom měli vůči Němcům projevit více hrdosti. Což zřejmě signalizuje určité negativní zkušenosti z této oblasti, asymetrii vzájemného vztahu, a také to podtrhuje již zmíněné povědomí kulturní odlišnosti.

Souvislost se vzděláním respondentů vykazuje u většiny výroků statistickou významnost. Např. u výroku o tom, zda Německo ohrožuje ČR, nejvíce nesouhlasných odpovědí vyslovují respondenti se základním vzděláním (86 %) a vysokoškoláci (78 %), zatímco u vyučených respondentů s tímto názorem nesouhlasí jen 66 % dotázaných. Rozdíly podle věku nebyly potvrzeny jako dostatečně významné.

Souvislost názorů na Německo koresponduje s politickou orientací nositelů přeshraniční spolupráce. Nositelé, kteří manifestují pravicovou politickou orientaci (spíše napravo a jasná pravice), jsou v hodnocení významu Německa a spolupráce s Němci významně vstřícnější, projevují většinou rovněž větší míru důvěry a historické zkušenosti (Mnichov) nepovažují za rozhodující memento pro ČR. Levicově orientovaní respondenti jsou naopak méně důvěřiví a vstřícní vůči Německu.

Subjektivní podmínky pro rozvoj přeshraniční spolupráce, za které můžeme považovat právě postoje k Německu a Němcům, jsou u zkoumaných nositelů přeshraniční spolupráce (ale do značné míry u celé populace pohraničí) velmi příznivé. Souvisí to samozřejmě s pozitivní motivací k této spolupráci, s faktem, že nositelé jsou ve velmi intenzivních kontaktech a vztazích a většinou se pro spolupráci rozhodli v souladu s vlastními zájmy sami. V této souvislosti je užitečné zjistit, *co ovlivňuje podle názorů respondentů další rozvoj této spolupráce.*

K posouzení byly předloženy okolnosti, které vyjadřují momentálně nejsilněji pocítované rozdíly v úrovni fungování přeshraničních vztahů, a také některé okolnosti vzniklé rozdílným historickým vývojem obou zemí.

Nejsilněji jsou pocítovány ekonomické rozdíly obou zemí a úroveň fungování úřadů. Není jisté překvapivé, že za komplikující je považována také záležitost znalosti jazyků. Větší váhu tomuto faktoru přikládají nositelé než dotazovaní ze souboru obyvatel pohraničí. Podobně je to u faktoru úroveň fungování úřadů (zde jde patrně o jednostrannou záležitost v tom smyslu, že čeští respondenti znají fungování českých úřadů a jejich problémy, zatímco málo znají praxi v tomto ohledu v Německu. Je otázka, zda si ji do určité míry neidealizují).

Okolnosti spojené s historií jsou považovány za středně vlivné, přičemž silnější vliv je přikládán období druhé světové války než důsledkům tzv. studené války. Podobně za středně vlivné jsou považovány záležitosti týkající se rozdílných národních zájmů a rozdílu v národních povahách občanů obou zemí. Za relativně nejméně silné okolnosti ovlivňující přeshraniční spolupráci jsou nositeli považovány záležitosti komunikace a nejméně pak tzv. sexuální turistika.

Posouzení souvislosti s věkem nositelů neprokázalo výraznější významnost. Pouze v případě hodnocení ukazatele „důsledky studené války“ starší respondenti o něco silněji zdůrazňují jejich vliv.

Souvislost se vzděláním nositelů je významná při posuzování vlivu následujících faktorů: rozdílný jazyk, rozdílná národní povaha, rozdíly v cenách zboží, období studené války. Respondenti s vysokoškolským vzděláním častěji zdůrazňují velký vliv těchto

faktorů na rozvoj styků přes hranice. Výjimkou zde je ovšem faktor studené války, kde naopak větší vliv této okolnosti přičítají respondenti se základním vzděláním.

Vztah k vlasti

Vlastenectví nezátížené nacionalistickými a šovinistickými nánosy je i v moderním světě významnou hodnotou ovlivňující chování lidí. Pokud jde o nositele přeshraniční spolupráce vyznačující se vysokou vstřícností a tolerancí vůči ostatnímu světu, je možno očekávat spíše střízlivé postoje k vlastnímu národu, bez nacionalistického sentimentu. K posouzení vlastenectví byly použity poznatky ze zkoumání názorů nositelů přeshraniční spolupráce na některé záležitosti charakterizující současnou Českou republiku a její pozici v současném světě. Cílem dotazování bylo zjistit, jaký je vztah této významné a exponované skupiny ke své zemi a svému národu. Tato záležitost byla posuzována na základě vyjádření míry hrdosti nositelů přeshraniční spolupráce na některé záležitosti, charakterizující rozvoj České republiky a její tradice. Baterie výroků byla zčásti převzata ze šetření ISSP z roku 1996 [srv. Nedomová a Kostecký 1996: 17 an.], které bylo provedeno v rámci celé ČR.

Je možné konstatovat, že respondenti obou souborů vyjadřují největší hrdost na kulturní hodnoty, jakými jsou historie, umění, věda, kvalifikace a dále také na sportovní výsledky českých reprezentantů. Naproti tomu převahu kritického hodnocení (tedy malou hrdost) konstatujeme u nositelů přeshraniční spolupráce hlavně u těch charakteristik, které vypovídají o současném politickém, ekonomickém a sociálním stavu republiky. Tento kritický postoj je však spíše vyjádřením reálného stavu na základě hlubšího srovnání daného většími zkušenostmi nositelů než výrazem jejich menší hrdosti na vlastní zemi. Rozdíly v úrovni ekonomiky i fungování politického systému ve srovnání s jinými zeměmi souvisí s přechodnou etapou transformace české společnosti. Jde o záležitosti, které prodělávají největší změny a jsou v mnohém ohledu komplikované a ne vždy realizované zcela úspěšně. Do určité míry jsou tato hodnocení rovněž ovlivněna situací, která ve společnosti byla v době konání výzkumu (podzim 1997, 1999). To se týká hlavně ekonomické sféry.

Pokud jde o hodnocení uvedených oblastí u podsouborů nositelů, kteří mají a nemají v Německu příbuzné, pak nezjišťujeme, až na výjimku u hodnocení hrdosti na systém sociálního zabezpečení, žádné významné rozdíly.

Rozdíly konstatujeme v souvislosti s věkem respondentů. Nejvyšší míru hrdosti při posouzení všech použitých kritérií zaznamenáváme u nejmladší věkové skupiny do 30 let. Za nimi při posuzování hrdosti na výsledky ČR v uvedených oblastech následují respondenti nad 60 let. Obě střední věkové skupiny (30-45 a 46-60 let) se jeví jako relativně nejvíce kritické ve vztahu k výsledkům ČR v uvedených oblastech. Nejmladší nositelé přeshraniční spolupráce jsou více hrdí zejména na to, jak u nás funguje demokracie, jaké jsou výsledky vědy a techniky, výsledky ve sportu a v oblasti umění a literatury a výrazně jsou rovněž hrdí na historii.

Pokud jde o souvislost se znakem vzdělání, pak větší míru hrdosti vykazují respondenti se základním vzděláním. To koresponduje se skutečností, že v této vzdělanostní skupině je významná část dotázaných z řad studentů středních škol, kteří dosud mají ukončené jen základní vzdělání.

Významná souvislost existuje s proklamovanou politickou orientací nositelů přeshraniční spolupráce. Nejvíce se shodují v hodnocení hrdosti na umění a sport. V tomto

případě ve smyslu vyšší hrdosti na výsledky, které v těchto oblastech Češi dosahují. Poměrně značná shoda je rovněž při hodnocení ekonomických výsledků, fungování demokracie a politického vlivu ČR v mezinárodní oblasti. V tomto případě však ve smyslu malé hrdosti na dosažené výsledky. Hlavní rozdíly existují u hodnocení toho, jak ČR řeší etnické problémy a jaké jsou její ozbrojené síly, jak schopní jsou čeští řemeslníci. Částečně se neshoda projevuje rovněž, pokud jde o hodnocení hrdosti na historii národa. Zde jsou pravicově orientovaní respondenti kritičtější.

Sociální distance (nacionalismus, xenofobie)

Další pohled, pomocí něhož je možno lépe pochopit sociální povahu nositelů přeshraniční spolupráce, je zjištění toho, jak je vnímána „jiná“, v našem případě etnická skupina (případně sociokulturní skupina), jak daleko či blízko k nim dotazovaní mají a byli by ochotni s nimi žít v bezprostředním občanském styku. Zkoumání sociální distance bylo provedeno nikoliv na základě objektivních kritérií, jakými mohou být způsob života, životní úroveň, kulturní rozdíly apod., ale pomocí subjektivního hodnocení určitých možných situací. Hypotéza typu „jak byste hodnotil situaci, kdyby se ve vašem okolí usadili...“ umožňuje posoudit, jak silný je pocit totožnosti či odlišnosti. Sociální distance takto zjišťovaná vyjadřuje tedy subjektivně vnímané rozdíly, a tedy i toleranci mezi skupinami lidí.

Byla zkoumána sociální distance vůči Němcům a vůči některým, v našich podmínkách spíše „okrajovým“ etnickým skupinám (Romové, Vietnamci, ukrajinští dělníci), nebo deprivovaným skupinám (bezdomovci). Parciálně, jen pro orientační srovnání, byly použity jednotlivé ukazatele posuzující distanci vůči Angličanům a Francouzům.

Na toto téma jsou k dispozici rovněž výsledky celostátního výzkumu obyvatel ČR.¹⁰

Obyvatelé ČR podle výsledků tohoto výzkumu, mají rezervovaný až mírně negativní postoj ke kulturně odlišným skupinám obyvatelstva, pokud by se vyskytovaly v jejich bezprostředním okolí. Vykazují tedy zřetelnou míru sociální distance od těchto skupin a prostředí. Negativní postoj je nejvíce patrný v případě bezdomovců, ukrajinských dělníků a Vietnamců, na jejichž pobyt by ve svém bezprostředním okolí lidé většinou reagovali záporně.

Poněkud odlišná situace byla zaznamenána v případě vztahu k německému etniku a kulturnímu prostředí. Češi by na jedné straně vcelku negativně reagovali na možnost, aby se jejich dítě učilo v německé škole, na straně druhé by většině lidí bylo jedno, kdyby se do jejich sousedství přistěhovala německá nebo sudetoněmecká rodina a v případě působení německé firmy převažuje tendence reagovat neutrálně nebo spíše kladně. Jednoznačný názor nepanuje v případě pracovního podřízení dotázaného německému vedoucímu či snátku jeho dítěte s Němcem (Němkou). V obou těchto případech však převažuje tolerance, respektive odpověď, že by jim to bylo jedno. Zároveň v obou případech by občané pozitivněji reagovali na jinou západoevropskou národnost – na anglického šéfa a francouzského partnera, než reagují na Němce.

Je zřetelné především negativní hodnocení případného přistěhování bezdomovců a ukrajinských dělníků do blízkosti bydliště dotazovaných obyvatel ČR. Významně pozi-

¹⁰⁾ Viz již výše zmíněný omnibusový výzkum provedený agenturou Sofres-Factum 1999.

tivnější je hodnocení případného přistěhování vietnamské rodiny. Pokud jde o postoje k Němcům, je v kontextu posuzovaných kulturních skupin nejpozitivnější.

Pokud jde o rozdíly mezi kraji v rámci celé České republiky, pak většinou nejsou významné. Můžeme konstatovat, že vůči Němcům projevují nejpozitivnější vztah (průměrné hodnocení) dotazovaní z Prahy a Severočeského kraje. Naopak nejméně pozitivní vykazují respondenti Východočeského a Západočeského kraje.¹¹

Pokud jde o vietnamskou rodinu ve svém sousedství, neprojevují Pražané již tolik tolerance, v tomto ohledu jsou tolerantnější obyvatelé západních, severních a také východních Čech. Pražané, spolu s respondenty ze severní Moravy, také nejkritičtější hodnotí případné přistěhování bezdomovců. Nelze tedy zjištěné rozdíly podle krajů jednoznačně interpretovat jako vyšší či nižší míru tolerance vůči jiným kulturním skupinám. Spíše se potvrzuje, že české obyvatelstvo (Pražané pak nejsilněji) vykazuje výrazně nižší sociální distanci k západním sousedům (včetně Francie a Anglie) než vůči odlišným sociálně kulturním skupinám, které již bezprostředně žijí v našich podmínkách.

Nositelé přeshraniční spolupráce se, jak vyplývá ze srovnání odpovědí, zásadně neliší od normální české populace. Celkem rovněž vyjadřují silnou intoleranci (respektive zdůrazňuje zřetelnou sociální distanci) vůči uvedeným etnikům (Romové, Vietnamci, ukrajinští dělníci) či skupinám (bezdomovci) a pozitivní vztah k příslušníkům západních národů. Přes převahu odmítání uvedených skupin ve svém okolí by bylo zřejmě zjednodušením, kdybychom označili nositele přeshraniční spolupráce a obyvatele ČR vůbec za nacionalisty, či dokonce za zastánce xenofobních názorů. Obecně jde o to, že soužití s těmito skupinami přináší řadu problémů, kterým se většina lidí snaží vyhnout.

Manifestovaná sociální distance od těchto skupin tedy ukazuje na silný a diferencovaný etnocentrismus, který se projevuje jak v celonárodním měřítku, tak byť – v méně vyhraněné podobě – i u souboru nositelů česko-německých přeshraničních kontaktů.

Nositelé přeshraniční spolupráce v česko-německých pohraničních regionech se vyznačují vyšší mírou tolerance, a tedy i relativně menší manifestovanou sociální distancí.

Je možno shrnout, že tolerance vůči Němcům byla potvrzena jak ve zkoumání obyvatel v rámci celé ČR, tak u obyvatel pohraničí a nositelů přeshraniční spolupráce. Větší toleranci (nejnižší míra manifestované sociální distance) zde přitom projevují lidé, kteří jsou označeni jako nositelé (aktéři) přeshraniční spolupráce. O něco jinou orientaci, než respondenti ze souboru reprezentující obyvatelstvo ČR a souboru nositelů, pak celkově projevují lidé z pohraničí. Vyznačují se větším pochopením (tolerancí) pro bezdomovce a ukrajinské dělníky.

S rostoucím stupněm dosaženého vzdělání se projevuje celkově vyšší tolerance. Výjimku tvoří ovšem indikátor: „Jak byste hodnotil, kdyby vaším vedoucím byl Němec“. Zde ve všech vzdělanostních kategoriích převažuje neutrální až negativní hodnocení.

Celkově se ve všech souborech a u většiny indikací stejným způsobem projevuje vliv věku. Starší lidé vykazují zdrženlivost a větší sociální distanci. Výjimku opět tvoří ukazatel „vedoucí Němec“. Zde v celostátním souboru zjišťujeme statisticky významný rozdíl podle věkových skupin, zatímco u souboru nositelů přeshraniční spolupráce a u souboru obyvatel pohraničí je hodnocení tohoto indikátoru na věku nezávislé.

¹¹⁾ Jde o staré regionální dělení, nikoliv o kraje, jež začínají pracovat od roku 2001.

Z hlediska posouzení míry etnocentrismu u respondentů u všech zkoumaných souborů se potvrzuje, že určité uzavírání se před jinými etnickými skupinami a dalšími vnějšími vlivy se vztahuje hlavně vůči sociálně problémovým skupinám a etnickým skupinám, přinášejícím do vlastního prostředí znepokojení, rušení zvyklostí a pořádku znamenají jisté ohrožení normálního života.

Shrnutí

Vztahy mezi lidmi a institucemi na česko-německé hranici dosud nemají podobu dostatečně integrovaného systému, jsou spíše jen volným přeshraničním společenstvím. Existující vztahy nejsou ani po kvantitativní, ani po kvalitativní a obsahové stránce dostatečně komplexní, neexistují dosud dostatečně rozvětvené a konzistentní sociální sítě.

Je to ovlivněno historickými souvislostmi a změnou obyvatelstva v důsledku odsunu Němců v českém příhraničí. Významně byly tyto vztahy ovlivněny rovněž dlouhodobým obdobím studené války a rozdělené Evropy.

Procesy rozšiřování kontaktů navazování spolupráce přes hranice v devadesátých letech teprve zahajují vytváření přeshraničního společenství a normalizaci přeshraničních občanských vztahů.

Jak ukazují zkušenosti z jiných přeshraničních území, nejdříve se vyrovnává ekonomická asymetrie (význam vstupu do EU), poté teprve kulturní a sociální sféra. Kulturní a sociální sféra (kapitál) však umožňuje zmírnit rozdíly v oblasti ekonomiky.

Významnou úlohu v současném rozvoji přeshraničních česko-německých vztahů a vytváření přeshraničního společenství mají různé instituce. S realizací jejich záměrů a na základě jejich organizační práce probíhají paralelně proces navazování přeshraničních kontaktů. Přitom největší roli zde hrají zřejmě euroregiony hlavně díky jejich vlivu na rozhodování o přijetí různých projektů a na alokaci zahraničních prostředků.

Nositelé vytváření nových přeshraničních vztahů se rekrutují hlavně z obyvatel s vyšší a vysokoškolským vzděláním, mladšího a středního věku, s aktivním přístupem k životu. Vyznačují se pozitivní motivací k přeshraniční spolupráci se všemi zeměmi, tuto spolupráci chápou jako samozřejmý atribut doby. Mají dobrý vztah k Německu a Němcům, nejsou zatíženi nacionalismem, ale současně projevují silnou míru vlastenectví a hrdosti na Českou republiku.

Silným iniciačním faktorem k navazování kontaktů jsou odsunutí Němci se svým zájmem o bývalý domov. Aktivita odsunutých Němců představují významný faktor při vytváření přeshraničního společenství na česko-německé, ale i česko-rakouské hranici. V řadě případů vznikla přeshraniční spolupráce mezi obcemi i jinými subjekty na základě iniciativy odsunutých rodáků nebo jejich potomků. Jejich aktivity směřují hlavně k návštěvám, prohlídce bývalého bydliště, diskusi s místními obyvateli a představiteli obce. V návaznosti na to pak často usilují o rekonstrukci památek, hřbitovů apod. Tyto iniciativy mají pro českou stranu většinou přijatelnou podobu a nacházejí pozitivní odezvu. Iniciativu projevují i v ekonomické oblasti (většinou však ve smyslu získání nemovitého majetku), nebo spoluúčasti na podnikání.

FRANTIŠEK ZICH je vědeckým pracovníkem Sociologického ústavu AV ČR. Dlouhodobě se zabývá sociologickými aspekty česko-německých vztahů se zřetelem k česko-německému pohraničí.

Literatura

Bauman, Z. 1996. *Myslet sociologicky*. Praha: SLON.

- Bourdieu, P. 1998. *Teorie jednání*. Praha: Karolinum.
- Houžvička, V. (připravuje se) *Historická dimenze Čechů a sudetských Němců*.
- Jeřábek, M. 2000. „Pohraničí v regionálním rozvoji a jeho výzkum.“ *Geografie*, no. 1.
- Nedomová, A., T. Kostecký 1996: „Národní identita.“ *Working Papers*, WP 96:číslo. Praha: Sociologický ústav AV ČR.
- Nositelé přeshraničních vztahů* 1999. Výsledky šetření (n = 831). Ústí n. L.: Sociologický ústav AV ČR.
- Řehák, S. 1998. „Kontakty se Slovenskem na moravsko-slovenském pomezí, role vzdálenosti hranic.“ In *Geografie X*. Brno: Katedra geografie, Pedagogická fakulta MU.
- Stassoldo, R., G. Delli Zotti (eds.) 1982. *Cooperation and Conflict in border Areas*. Milano: Franco Angeli Editore.
- Zich, F., V. Houžvička, M. Jeřábek, Q. Kastner 1996. *Kdo žije v pohraničí*. Ústí n. L.: Sociologický ústav AV ČR.

✿ DEMO GRAFIE

DEMOGRAFIE 2/2001

ČLÁNKY

Milan Kučera: Potřebuje Česká republika zřetelnou populační a migrační politiku?

Tomáš Fiala: Vývoj manželské plodnosti prvního pořadí v České republice během posledních padesáti let

Veronika Benešová: Současné demografické změny podle výsledků sociologických výzkumů

Květa Kalibová: Romové v Evropě z pohledu demografie

Petra Brabcová: Úmrtnost kojenců a mladších dětí v brněnské farnosti v 18. století

DISKUSE

Ladislav Růžička: Gender versus sex

Marie Čermáková: Demografové, pohlaví a gender

SČÍTÁNÍ LIDU

Ladislav Pištora: Sčítání na Slovensku (srovnání mezi Českou a Slovenskou republikou)

RECENZE

Vývoj regionálních rozdílů v České republice (Milan Kučera)

Další učebnice demografie (Terezie Kretschmerová)

Populační vývoj v Slovenskej republike 1999 (Vladimír Srb)

Jak vznikl systém státní sociální podpory (Petra Vojtěchovská)

Vývoj kardiostimulátoru (Helena Jansová)

Indie a Indové od dávnověku k dnešku (Bohumil Tesařík)

ZPRÁVY

PŘEHLEDY

Stabilizace obyvatel okresu Žďár nad Sázavou

BIBLIOGRAFIE

Budete-li se chtít blíže seznámit s některým z článků, časopis je možno zakoupit či objednat přímo v redakci:

Český statistický úřad, Sokolovská 142, 186 04 Praha 8-Karlín.